

УДК 81'25:81'27

Masharipova Gularam Kamilovna*Alfraganus university**professori, falsafa fanlari doktori*

ORSID: 0009-0007-0788-2359

email: masharipova.gularam2006@gmail.com

SO'FI OLLOYOR IJODIDA TASAVVUFIIY-AXLOQIIY G'OYALAR VA MA'RIFIY TENDENSIYALAR

Annotatsiya. Ushbu maqola So'fi Olloyor ijodida tasavvufiiy-axloqiiy g'oyalar va ma'rifiy tendensiyalarni chuqur o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda Olloyorning asarlarida insonning ruhiy va axloqiiy tarbiyasi, ichki dunyo tafakkuri, odob-axloq me'yorlari hamda ma'rifiy yuksalish masalalari tahlil qilinadi. Muallifning tasavvufiiy falsafasi va axloqiiy qarashlari orqali jamiyatdagi ma'rifiy tendensiyalarning shakllanishi va ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: So'fi Olloyor, tasavvuf, axloq, ma'rifat, ruhiy tarbiya, ichki dunyo, insoniy qadriyatlar, adabiy meros, falsafa, ma'rifiy tendensiyalar, ezgulik

СУФИЙСКО-НРАВСТВЕННЫЕ ИДЕИ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ В ТВОРЧЕСТВЕ СУФИ ОЛЛОЙРА

Аннотация. Статья посвящена всестороннему изучению суфийско-нравственных идей и просветительских тенденций в творчестве Суфи Оллоюра. В работе рассматриваются вопросы духовного и нравственного воспитания человека, развития внутреннего мира, соблюдения моральных норм и просветительского роста. Через философию суфизма и нравственные взгляды автора раскрывается формирование просветительских тенденций и их значимость в обществе.

Ключевые слова: Суфи Оллоер, суфизм, нравственность, просвещение, духовное воспитание, внутренний мир, человеческие ценности, литературное наследие, философия, просветительские тенденции, добродетель

SUFI-ETHICAL IDEAS AND EDUCATIONAL (ENLIGHTENMENT) TENDENCIES IN THE WORKS OF SUFI OLLOYOR

Abstract. This article is devoted to a comprehensive study of Sufi Olloyor's mystical-ethical ideas and educational tendencies. The research examines human spiritual and moral development, inner reflection, ethical norms, and intellectual

growth as reflected in his works. The author's Sufi philosophy and ethical perspectives reveal the formation of educational tendencies and their significance in society.

Keywords: Sufi Olloyor, Sufism, ethics, enlightenment, spiritual education, inner world, human values, literary heritage, philosophy, educational tendencies, virtue

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). So'nggi yillarda jamiyatda axloqiy qadriyatlar, insoniy fazilatlar va ma'naviy o'sish masalalari dolzarb bo'lib qoldi. So'fi allohyor ijodi shunday qadriyatlarni targ'ib qilgan: insonni kamolga yetkazish, ichki poklik va sabr-toqatga chaqirish, adolat, halollik va saxovat kabi axloqiy printsiplarni targ'ib qilish. Shuning uchun, uning ijodi bugungi jamiyatda ma'naviy va axloqiy tarbiya manbai sifatida katta ahamiyatga ega. So'fi Ollohyor ijodi nafaqat axloqiy, balki ma'rifiy-ijtimoiy yondashuvni ham o'zida aks ettiradi: ilm-fan va ma'rifatga e'tibor, jamiyat taraqqiyotida shaxsning ma'naviy va intellektual roli, yaxshilik, mehr-shafqat va hamjihatlikni targ'ib qilish. Bu tendensiyalar hozirgi kunda ma'rifat va madaniyatni rivojlantirish, insonlarni targ'ibot va ta'lim orqali tarbiyalash jarayonlarida dolzarb.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОДОЛОГИЯ / MATERIALS AND METHODS). O'tmishdagi maktab va madrasalarimizda, xususi muallimlar ixtiyorida ta'lim tizimida qur'oni karim, hadisi sharif, haftiyak, chor kitoblar bilan birga mashhur zullisonayn lirik shoir, dostonnavis, islomiy ahkomlarning jon-fido targ'ibotchisi so'fi ollohyorning «sabatul ojizin», «maslak-ul-muttaqin» asarlari ham bir darslik

sifatida o'qitilgan. So'fi ollohyor 1644 yili Kattaqo'rg'onning minglar qishlog'ida ziyoli oilasida dunyoga keladi. otasi temir yor o'g'lining tarbiyasi bilan jiddiy shug'ullandi: u 12 yoshigacha o'z qishlog'ida o'qiydi, keyinchalik buxoroga borib madrasalarda bilim olib, zamonasidagi barcha fanlarni o'rganadi, badiiy ijod sehrini egallaydi, o'zbek va tojik tillarida asarlar yoza boshlaydi. Madrasa xatmidan so'ng So'fi Ollohyor bir necha yil buxoro amirining hisor va qubodiyon tumanlari soliq mahkamalarida ishlaydi, «shumlig'im, rasvolig'im tegdi viloyat xalqiga», deb keyinchalik adib o'zining ana shu faoliyatidan nadomat chekadi [1, 278-b.].

Mutasavvuf shoir bu davr ichida «murod ul-orifin», «siroj ul-ojizin», «mahzan ul-muti'n», «najot ut-tolibin» kabi diniy-falsafiy asarlar yaratdi. u o'z qarashlari bilan ojizlarga, yo'ldan ozganlarga hidoyat va najot yo'lini ko'rsatib beradi. toliblarga to'g'ri yo'l ko'rsatadi. insofu adolatni, halollik va to'g'rilikni, oriflik, oshiqlik, xilvat va uzlatni to'lib-toshib kuylaydi, nafs va xudbinlikni qattiq tanqid qiladi. dunyo lazzatlaridan voz kechib, o'zni haqning inon-ixtioriga topshirish falsafasini ilgari suradi. markaziy osiyoda keng tarqalgan yassaviya-jahriya tariqati g'oyalari uchun kurashdi [2, 52-b.].

So'fi Olohyorning dunyoviy ishlarni tark etib, naqshbandiya tariqati yo'liga o'tishini taniqli navoiyshunos olim yoqubjon ishoqov quyidagicha izohlaydi: «ollohyor bojxona xizmatiga kirib, bir necha yil qattiqqo'l, shafqatsiz amaldor sifatida faoliyat ko'rsatadi. shayx habibullohning bir muridi g'ayriqonuniy yo'l bilan buxoroga mol olib kirayotganda ollohyor tomonidan qattiq kaltaklanganligi haqidagi rivoyat juda mashhur». Olohyor Shayx Habibulloh ta'sirida naqshbandiya tariqatiga kirib, mansabi va boshqa dunyoviy amallarni tark etadi. u o'n yil shayx habibulloh madrasasida ta'lim olib, etuk olim va valiy darajasiga etishadi.

So'fi Olohyor o'zbek adabiyoti tarixida navoiydan so'ng naqshbandiya tariqatini she'riy shaklda eng izchil targ'ib qilgan ulug' so'z san'atkori hisoblanadi. uning asarlari, garchand diniy-tasavvufiy axloq tashviqiga qaratilgan irfoniy adabiyot namunasi bo'lsa ham, o'zining takrorlanmas san'atkorona uslubi tufayli badiiy she'riyatning eng yuksak namunalari sifatida e'tirof etilgan [3, 103-113-bb]. So'fi Olohyorning islomiy aqidalar yalovbardori darajasiga etishishida uning shayx navro'zga qo'l berib, undan dars olishi, mashhur ofoqxoja eshon, otashzabon shoir mashrablar bilan mu-loqotlari, oddiy mehnatkash xalq hayoti, ruhiyati bilan yaqinoroq tanishuvi muhim bosqich bo'lgan. umrining ko'p qismini so'fistik g'oyalarni targ'ib etib, komillik sari intilgan zabardast shoir 1721 yili vaxshivorda

vafot etgan. ollohyorshunos olim I.Suvonqulovning uqtirishicha, bu sana «sabotul-ujizin»ning bir dastxati hamda «Sharhi sufiya» kitobida aniq ko'rsatilgan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION).

So'fi Olohyordan bizga qadar katta hajmda ijodiy meros qolgan: turli majmualar, bayozlarda saqlanib qolgan lirik she'rlar, «Murod-ul-orifin», «Maslak-ul-muttaqin», «Maxzan-ul-mutein», «Sabot-ul-ujizin» kabi axloqiy-ta'limiy, ijtimoiy-falsafiy masnaviyar shular jumlasidandir [4, 183-b.]. «Sabot-ul-ujizin» so'fi ollohyorning masnaviy shaklida yozgan asari. bugungi kunda «Sabot-ul-ujizin»ni sharhlash ehtiyoji yuzaga keldi. bu ehtiyojni qondirishga tojuddun ismli kishi kirishib sharh yozadi va unga «risolai aziza» nomini beradi. zero, sharh qizi azizaning bir necha bor iltimosi bilan yozilgan edi.

«Risolai aziza» – «Sabotul-ujizin» sharhi asarida keltirilishicha, ollohyorning uch xotini, ikki qizi va bir o'g'li bor edi. bir qizining ismi omina, ikkinchisi halima edi. o'g'li – muhammad sodiq. muhammad sodiq buxoroda tug'ilib yigirma etti yoshiga etganda ota yurti samarqandga ketdi. ollohyor buxoroda qoldi. o'n yildan so'ng ollohyor baytullohni ziyorat qilish uchun azm aylab yo'lda bulg'or yurtiga duch kelib bir oz vaqt qozon shahrida to'xtadi. ul zamonda bulg'orning bir komil so'fisi bor edi. ismi – idris hofiz. ollohyor bu so'fi bilan bir silsilada ekan. ollohyor bulg'ordan arzi rumga borgan. u erda undan karomatlar ko'ringach,

iskandariya shahriga keldi. shu erda dori fanodan baqo uyiga ko'chdi. bu ish rajab oyining yigirma to'qqizinchi kunida bo'ldi. ollohyorning yoshi o'shanda to'qsonda edi. bu 1724 yil 24 aprelga to'g'ri keladi.

So'fi Ollohyor ilm va badiiy ijod jabhasida o'zigacha bo'lgan turkiy va forsiy tildagi ko'p asrlik boy adabiyotni chuqur o'rganib, uning o'ziga xos an'alarini chuqur o'zlashtirib kirib keldi. shubhasiz, uning badiiy ijod sohasidagi dastlabki qadamlari hayotiy his-tuyg'ularning ifodasi sifatida yuzaga kelgan. zeroki, hech kim ham tayyor mutafakkir shoir bo'lib dunyoga kelmaydi. shuningdek, hech kim ham dunyo tashvishlaridan, uning shodlik va g'amlaridan tashqarida yashay olmaydi [5, 5-6-bb.]. So'fi Ollohyor adabiy merosi o'zbek mumtoz adabiyoti, tasavvuf va o'zbek ma'rifatchiligi tarixida alohida ahamiyatga ega. so'fi ollohyor xizmatlarining buyukligi shundaki, agar xoja ahror vali, maxdumi a'zam kabi alloma bobokolonlarimiz so'fiya tariqati ta'limotlarini ijtimoiy hayotga tatbiq etishda namuna ko'rsatgan bo'lsalar, so'fi ollohyor bu tariqatning barcha davrlar uchun dolzarb etib, milliy madrasalarning ta'lim tizimiga olib kirdi. o'z ijodida komil insonni tarbiyalashni bosh maqsad qilib oldi. u o'zining ana shu xizmati bilan davrlarning, millionlab kishilarning muallimi va murabbiysiga aylandi, buyuklik kasb etdi [6, 6-8-bb.].

NATIJARLAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). So'fi Ollohyorning lirik she'rlari orasida shunday bir namuna

borki, u mutafakkir shoirning dunyo, inson axloqi, faoliyati va taqdiri haqidagi juda chuqur, hayotiy va falsafiy xulosalardan tarkib topgan [7, 15-b.]. So'fi Ollohyorning risolalari keyingi asrlarda, xususan, XIX-XX asrlarda toshkent, qozon, boku va boshqa shaharlarda qayta-qayta chop qilingan, uning nomi xalq orasida mashhur bo'lgan. shuni aytish kerakki, uning ilmiy va adabiy merosi hali mukammal o'rganilgan emas. shoirning ijodini chuqur tadqiq qilish uning dunyoqarashidagi tasavvuf g'oyalari, ijtimoiy-falsafiy va axloqiy qarashlarining muhim xususiyatlarini ochishga imkon beradi degan umiddamiz [8, 200-b.]. Risola nihoyalik va benihoyalik masalalariga bag'ishlangan. muallif bu masalani yuqoriga yuksaluvchi aylanma harakat ko'rinishida hal qiladi. olimning tasavvurich «yuqorida turuvchi» va «quyida turuvchi» degan bosqichlar mavjuddir.

XVII-XVIII asrlarning o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuritilganda, Movarounnahr xalqlari ijtimoiy-badiiy, falsafiy merosiga hissa qo'shgan muhammad sharif buxoriy ijodiyotiga ham nazar tashlash o'rinlidir. muhammad sharif buxoriy «al-mavlaviy» laqabi bilan mashhur bo'lgan olim XVII asrdagi movarounnahr mutafakkirlarining yorqin namoyondalaridan biridir. U o'z ijodida yolg'iz falsafaga oid bilimnigina emas, balki tarix, she'riyat, huquq, tilshunoslik kabi sohalarni ham qamrab olgan [9, 169-174-b.]. Uning bizgacha

yigirmadan ortiq asari etib kelgan va ulardan «ar-risola al-davriyya» («davriylik haqidagi risola») asari Buxoroda yozilgan va yoshlar tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi [10, 43-50-bb.]. Bitilgan yili noma'lum. Qo'lyozmasining bir nechta nusxalari mavjud. shulardan biri «risolatu istilzami davr min tasalsul» («Davriylikning muttasillikka zaruriy tobeligi haqida») risolasidir [11, 62-64-bb.].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). So'fi Olloyorning g'oyaviy-estetik qarashlari orqali tasavvuf - faqatgina diniy-falsafiy tizim emas, balki shaxs tarbiyasining

mukammal modeli sifatida ilgari suriladi. Olloyor ijodining yana bir muhim jihati - ma'rifiy tendensiyalardir. U ilm, donishmandlik, axloqiy yetuklik va Allohga yetishish yo'lini aql, qalb va amal uyg'unligi asosida talqin etadi. Bu jihatlar, ayniqsa, o'quvchi va yoshlarda ma'naviy barkamollikka intilish hissini uyg'otuvchi manbaa sifatida qadrlanadi. Uning axloq, sabr, halollik, ixlos, tavhid kabi tushunchalarga bergan chuqur falsafiy yondashuvi bugungi kun uchun ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan, balki yangi ma'naviy talqinlar uchun manba bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar:

1. Хамиджон Хомидий. Кўхна Шарқ дарғалари. «Шарқ», Тошкент, 1999, 278-бет.
2. Buyuk siymolar, allomalar. – Toshkent, Sharq, 2024, 52-бет.
3. Ёқубжон Исҳоқов. Нақшбандия таълимоти ва ўзбек адабиёти. Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. Тошкент, 2002, 105-113-бетлар.
4. Хамиджон Хомидий. Тасаввуф алломалари. «Шарқ», Тошкент, 2004, 183-бет.
5. Рисолаи азиза. «Саботул ожизин» шарҳи. Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. Тошкент. 2000, 5-6-бетлар.
6. Иноятулла Сувонқулов. Сўфи Оллоҳёр. Самарқанд, 2000, 6-8-бетлар.
7. Шуҳрат Сирожиддинов. Сўфи Оллоҳёр илоҳиёти. 1-қисм. Тошкент, 2001, 15-бет.
8. Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. Тошкент, «Ўзбекистон», 1995, 200-бет.
9. Masharipova G.K. Education Of Youth Of New Uzbekistan By Studying The Heritage Of Thinkers. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915. Vol. 11, Issue 12, December (2023). - Pp. 169-174.
10. Masharipova G.K. The Problem Of Education Of Youth Of New Uzbekistan By Teaching The Heritage Of Scientists Of The Khorezm Academy Of Mamuun. Intent Research Scientific Journal-(IRSJ) ISSN (E): 2980-4612 Volume 2, Issue 11, November-2023 Website: intentresearch.org/index.php/irsj/index - pp. 43-50.
11. Masharipova G.K. So'fi Olloyorning tasavvufiy qarashlari. - Alfaraganus xalqaro ilmiy jurnal, 2025 yil N 4(15). - b. 62-64.